

Joodse onderlinge zorg

Mei j.l. opende het Joods Historisch Museum haar poorten, waarachter op creatieve wijze de geschiedenis van de joodse identiteit en cultuur in beeld is gebracht. Vlak daarna kwam het proefschrift van Selma Leydesdorff over de geschiedenis van het joodse proletariaat op de markt.

Cors van den Brink doolde rond in het museum, las het proefschrift en reconstrueerde de geschiedenis van de joodse sociale zorg.

Er is door staf en bestuur van het Joods Historisch Museum veel gediscussieerd over de vraag hoe de joodse cultuur in beeld gebracht kan worden, nu het museum beschikt over de prachtig gerestaureerde synagogen aan het Jonas Daniël Meijerplein in Amsterdam. Wat zijn de wezenlijke elementen van het joodse leven in Nederland?

Uitgangspunt van de vaste expositie, die begin mei is opengesteld, is dat joden een minderheid vormen die de spanning tussen de eigen identiteit en de Nederlandse omstandigheden op vaak bittere wijze hebben (moeten) ervaren.

Joodse identiteit

Die joodse identiteit wordt de bezoeker getoond in de zogenoemde Nieuwe synagoge (uit 1752), één van de vier oorspronkelijke gebouwen die samen het complex vormen.

Aan de hand van vijf elementen wordt het joodse leven getoond. Allereerst de religie, onder andere vertegenwoordigd in de perkamenten Tora-rollen en een bibliotheek: het 'lernen' neemt een belangrijke plaats in in de godsdienst. Het zionisme, samengebond in de

woorden 'volgend jaar in Jeruzalem' is het tweede bindende element in de cultuur. Volgens de teksten van affiches en brochures op de expositie vormt de eigen staat als politieke werkelijkheid voor veel joden een versterking van hun identiteit. Het tweede thema bestaat uit vervolging en overleving. Deze zijn het brandpunt voor het jodendom, zeker sinds de Tweede Wereldoorlog. In feite is de joodse cultuur in Nederland echter een gevolg van oudere vormen van antisemitisme: de pogroms in Oost-Europa (in de zeventiende eeuw) en op het Iberisch Schiereiland (al in de vijftiende eeuw), die een vluchtelingenstroom naar West-Europa op gang brachten.

Tussen 1938 en 1945 werden zes miljoen joden in nazi-Duitsland vermoord. Achter dat getal gaan evenzo veel persoonlijke levensgeschiedenissen schuil. De vierde invalshoek die in het museum gekozen is om de joodse cultuur te laten zien, wordt gevormd door het leven van Charlotte Salomon in haar geschilderde biografie 'Leben oder Theater?'. Het vijfde element toont de wisselwerking tussen de joodse en de Nederlandse

cultuur. Het museum illustreert dit onder andere met wetsrollen die werden versierd met kerktorens en joodse drukkers die voor Hollandse predikanten Hebreeuwse teksten uitgaven.

Sociale zorg

Op de galerijen van de zogenoemde Grote synagoge is de geschiedenis van de sociale zorg ondergebracht. Het opmerkelijke is dat daarin alle elementen van de eigen identiteit terug te vinden zijn.

De joden hebben in de eerste eeuwen van hun verblijf in Nederland de armen- en wezenzorg onderling geregeld. Voor een deel was dat onontkoombaar aangezien joden tot de Franse tijd voor de wet een aparte groep vormden, de zogeheten Joodse Naties (dat meervoud duidt op het verschil tussen de Portugese en Hoogduitse joden, al naar gelang hun herkomst). Deze Joodse Naties kenden een grote mate van autonomie, waaronder een eigen belastingstelsel. Hoewel na de zogenoemde Burgelijke Gelijktelling in 1796 voor joden dezelfde rechten en plichten golden als voor andere Nederlanders, nam de eigen onderlinge zorg nog lange tijd een grote plaats in binnen de gemeenschap, zoals ook andere kerkgenootschappen hun eigen armenzorg organiseerden.

In het vorige maand verschenen proefschrift *Wij hebben als mens geleefd* dat gaat over de geschiedenis van het joodse proletariaat in Amsterdam tussen 1900 en 1940, gaat Selma Leydesdorff nader in op de zogehe-

ten Sedakah, de plicht tot liefdadigheid, die wordt gezien als het hart van het jodendom. Zij schrijft dat er in joodse kring een groot netwerk van 66 sociale instellingen bestond. (De expositie in het Joods Historisch Museum laat als illustratie daarvan een verbazend grote hoeveelheid collectebussen zien.)

Meer dan liefdadigheid

De hulp diende naast het voorzien in de allereerste levensbehoeften er ook voor om de mensen in staat te stellen de joodse leefwijze in stand te houden: er moest geld zijn voor een koshere huishouding, voor een bruidsschat en voor een net pakje voor de barmitzwa (de viering van de kerkelijke meerderjarigheid). En in strenge winters werd soep uitgedeeld, zodat niemand aangevoelen zou zijn op de niet-koshere gaarkeukens.

Die sociale zorg kon bekostigd worden doordat in joodse kring een grote vrijgevigheid heerste, op basis van de Sedakah.

In feite betekent het woord Sedakah meer dan louter liefdadigheid, het heeft elementen van gerechtigheid en rechtvaardigheid in zich, waarden die iedere jood dient na te streven. Daarom is het voor de arme een recht hulp te krijgen en voor de rijke een plicht die te geven. De gever doet niet meer voor de arme dan de arme voor de gever.

In de joodse opvatting over liefdadigheid worden dus in feite de rollen van gever en ontvanger in vergelijking met de christelijke moraal omgedraaid. Zo zal de christelijke theologie in het verhaal over de barmhartige Samaritaan vooral de houding van de Samaritaan die de gewonde en beroofde

Joodse weeskinderen in een begrafenisstoet. (1912)

man hielp als na te leven moraal opvatten. Maar volgens de Sedakah geeft ook de man die zich heeft laten helpen het goede voorbeeld. In de joodse visie op de wereld is, aldus Leydesdorff, armoede een deel van de ellende van het dagelijks bestaan; deze valt niet op te heffen. Maar dat neemt niet weg dat ieder de plicht heeft een deel van de gevolgen van die ellende te helpen bestrijden.

En er viel heel wat te helpen. Onder de Portugese joden waren veel welgestelde kooplieden, maar de sociale verschillen met de Hoogduitse joden waren groot. De armoede werd voor een deel veroorzaakt door het verbod voor joden om lid te worden van de meeste gilden. Veel joden probeerden daarom in de straathandel hun geld te verdienen. Door de wetgeving waren ze ook gedwongen geweest in bepaalde buurten, meestal de slechtste delen, te wonen. Pas na de Burgelijke Gelijktelling konden ze zich verspreiden over het land, zodat zich ook elders in de mediene joodse gemeenschappen vormden.

Leydesdorff noemt de ar-

menzorg autoritair van karakter. Dat gold ook voor de weeshuizen, waarin een strenge opvoeding volgens de joodse voorschriften in praktijk werd gebracht. De zorg voor de wezen was ver- gaand, ook in verband met de zorg voor het geestelijk en religieus welzijn van de pupillen. De joodse minderheid wilde haar jeugd behouden voor de eigen cultuur. Dat gold overigens ook in het gewone jeugdwerk.

Als de missie joodse kinderen probeerde te lokken met snoep, werden de eigen organisaties gemobiliseerd om zelf activiteiten te ontplooi- en, zo vertelden betrokkenen aan Leydesdorff. In het Joods Historisch Museum zijn schilderijen en foto's te zien die een prachtig beeld geven van de weeshuizen voor joodse kinderen.

Overigens is de geschiedenis van de joodse wezenzorg op- merkelijk. Tot in de negen- tiende eeuw werden kinde- ren geplaatst in gezinnen die daarvoor een vergoeding kregen. Het 'College' zorgde ook voor een geëigende op- leiding van de pupillen. La- ter was er alleen sprake van dagopvang, een soort voorloper van de Boddaert-

huizen, zo lijkt het. Pas rond 1840 worden de joodse kinderen in tehuizen onder- gebracht.

De terugblik op deze ge- schiedenis onder andere in artikelen in het *Nieuw Israe- litisch Weekblad* bij de slui- ting van het laatste joodse kinderkuis in 1983 getui- gen van tegenstrijdige herin- neringen. Ook de zegsliden van Leydesdorff reageren verschillend op hun jeugd in de kinderkuisen. Enerzijds heerste er een autoritair re- giem dat in strengheid niet onderdeel voor andere te- huizen, anderzijds zijn er be- richten over extra zorg. Zo werden joodse meisjes in de vorige eeuw gevrijwaard van een tewerkstelling ter- wijl kinderarbeid toen nog normaal was.

Maar de regenten hadden wel de beschikking over de kinderen voor bijzondere diensten: ze werden ingezet om in de rouwperiode na het overlijden van een con- tribuant van het weeshuis het dagelijks gebed voor de doden (kaddish) te zeggen. Bovendien waren ze ver- plicht mee te lopen in de be- grafenisstoet.

Het ingewikkeldst was vol- gens Leydesdorff de herin-

nering van hen die als kind met de joodse armenzorg te maken hadden gehad. Ze signaleert een mengeling van dankbaarheid en af- schuw bijvoorbeeld bij de man die vertelde dat het weeshuis hem de mogelijk- heid bood uit te stijgen bo- ven zijn eigen milieu.

Veranderingen

De toenemende ontkerkelij- king vanaf 1900 leidde ertoe dat veel joden hun band met de gemeenschap vooral be- leefden via de vele sociale verenigingen, waaronder die voor de sociale zorg. Leydes- dorff stelt dat er tussen de verschillende joodse initia- tieven een gevecht is gele- verd om de aanhang onder en dus invloed op de jood- se paupers.

Ook de visie op hulp van an- deren veranderde omstreeks die tijd: steun was geen recht meer. De gemeentelij- ke overheid kreeg een cen- trale plaats in de armenzorg. De eerste fundamente van de verzorgingsstaat en in joodse families werd het niet langer als schande ge- voeld om het onderhoud van de ouders aan anderen over te laten.

Onder het proletariaat kreeg inmiddels ook het socialisme steeds meer invloed. Van grote betekenis is in dat ver- band de oprichting van de Algemene Nederlandse Dia- mantbewerkers Bond in 1894. De diamantindustrie is als gilde-vrije nijverheid door joden tot ontwikkeling gebracht en de ANDB hoe- wel geen strikt joodse orga- nisatie zorgde voor een eerste verheffing van de joodse paupers uit hun ellen- de, stelt Leydesdorff. In het museum is ook het een en ander te zien van de dia- mantindustrie en van deze eerste vorm van een vakbe- weging.

Cors van den Brink